

JACEK ANTONI SZPAK, Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0003-3464-9214
jacek.szpak@us.edu.pl

ZARYS DZIEJÓW GOSPODARKI FOLWARCZNEJ KLASZTORU PAULINÓW W STAREJ WSI W LATACH 40-TYCH I 50-TYCH XVIII W.

STRESZCZENIE: Klasztor paulinów w Starej Wsi powstał z inicjatywy biskupa przemyskiego Aleksandra Antoniego Fredry. Paulini objęli nową placówkę w 1728 r. Biali mnisi mieli przede wszystkim zająć się opieką nad sanktuarium Matki Bożej oraz krzewieniem kultu maryjnego w regionie. W Starej Wsi czczony jest obraz przedstawiający Zaśnięcie i Wniebowzięcie Matki Boskiej. Według legendy rozpowszechnionej w regionie, obraz przybył z obszaru dzisiejszej Słowacji.

Podstawą funkcjonowania klasztoru była gospodarka folwarczno-pańszczyźniana. Prowadzona ona była w trzech folwarkach: przyklasztornym, „na Bliznem” oraz w folwarkach Żarnowiec i Długie leżących w województwie krakowskim i powiecie bieckim. Procesem ekonomicznym kierował przeor, a w dobrach krakowskich wyznaczeni administratorzy. Łącznie dobra ziemskie w trzech folwarkach wynosiły ok. 21 łąnów (352,80 ha.), a areal upraw ok. 11 łąnów (184,80 ha.).

W dobrach starowiejskich najważniejszą rolę odgrywała produkcja roślinna. Dominowała uprawa żyta, pszenicy, owsa i jęczmienia. Pozostałe uprawy pełniły rolę pomocniczą. Taki układ w gospodarce roślinnej był typowy dla ówczesnego folwarku na terenie Rzeczypospolitej. Największe plony osiągnęto w uprawie żyta, pszenicy, jęczmienia i owsa. Pozostałe rośliny odgrywały rolę pomocniczą (tatarka, groch, bób, orkisz, proso, winna latorośl). Plony były przeznaczane przede wszystkim na spożycie w folwarkach i klasztorze, na wysiewy oraz propinację.

W folwarkach starowiejskich hodowano: konie, woły, bydło mleczne (krowy), owce, trzodę chlewną, drób oraz pszczoły. Hodowla pełniła jednak, jak zwykle w tym okresie, rolę pomocniczą. Produkcję roślinną przerabiano w browarze, gorzelni i winiarni. Podsumowując należy podkreślić, że działalność gospodarza w dobrach klasztoru w Starej Wsi nie odbiegała od systemu gospodarczego, który obowiązywał na terenie Rzeczypospolitej w XVIII w.

SŁOWA KLUCZOWE: paulini, gospodarka, folwark, historia Kościoła.

**AN OUTLINE OF THE HISTORY OF THE MANORIAL ECONOMY
OF THE PAULINE MONASTERY IN STARA WIEŚ
IN THE 1740S AND 1750S**

ABSTRACT: The Pauline monastery in Stara Wieś was established on the initiative of Aleksander Antoni Fredro, Bishop of Przemyśl. The Paulines took over a new facility in 1728. The white monks were primarily responsible for taking care of the sanctuary of the Mother of God and promoting Marian devotion in the region. In Stara Wieś, an image depicting the Dormition and Assumption of the Virgin Mary is venerated. According to a legend widespread in the region, the image came from what is now Slovakia.

The monastery operated on the basis of a manorial economy. It was run on three farms: the monastery farm, 'na Bliznem' farm and the Żarnowiec and Długie farms, located in the Kraków Province and the Biecz County. The economic process was managed by the prior, and in the Kraków estates by appointed administrators. In total, the land holdings in the three farms amounted to approx. 21 *lany*¹ (352.80 ha), and the cultivated area to approx. 11 *lany* (184.80 ha).

Crop production played the most important role in the Stara Wieś estates. The cultivation of rye, wheat, oats and barley dominated. Other crops played a supporting role. This crop production system was typical of the manor farms of the Polish-Lithuanian Commonwealth at that time. The highest yields were achieved in the cultivation of rye, wheat, barley and oats. Other crops played a secondary role (buckwheat, peas, broad beans, spelt, millet, grapevine). The crops were mainly used for consumption in the estates and in the monastery, for sowing and for propination.

The Stara Wieś farms bred horses, oxen, dairy cattle (cows), sheep, pigs, poultry and bees. However, as was usual at that time, breeding played a secondary role. Plant production was processed in the brewery, distillery and winery.

In summary, it should be emphasised that economic activity on the monastery estate in Stara Wieś did not differ from the economic system that prevailed in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th century.

KEYWORDS: Paulines, economy, manor, history of the Church.

Translated by Joanna Szczepańska-Włoch

¹ A *lan* is an old unit of field measurement used in old Poland.

Wstęp

Niniejszy tekst jest kolejnym z serii dotyczącej dziejów ekonomicznych polskiej prowincji paulinów. Mimo że polska gałąź zakonu była stosunkowo nieliczna, to jednak odgrywała ona istotną rolę na terytorium Rzeczypospolitej². Dotyczyło to zarówno sfery religijnej, jak i kulturalnej, naukowej oraz ekonomicznej. Fakt, że najważniejszą placówką paulinów w Polsce była Jasna Góra, która po 1655 r. stała się sanktuarium narodowym, umacnia przekonanie, że istnieje konieczność przeanalizowania roli paulinów w polskim Kościele. Także w wymiarze ekonomicznym.

Badania nad działalnością gospodarczą polskiej prowincji paulinów prowadzę od 2009 r. Efektem tej pracy jest książka dotycząca dziejów ekonomicznych Jasnej Góry, która ukazała się w 2020 r.³. Ponadto w różnych czasopismach naukowych ukazało się kilkanaście tekstów dotyczących niektórych aspektów działalności ekonomicznej w poszczególnych klasztorach⁴.

Niniejszy tekst dotyczy zarysu gospodarki folwarcznej prowadzonej w klasztorze w Starej Wsi. Placówka ta leżała na obszarze województwa ruskiego i diecezji przemyskiej⁵. Tekst stanowi zaledwie

² W latach 1772-1773 w 24 placówkach paulińskich żyło i pracowało 251 zakonników. W tym samym czasie benedyktyni mieli 11 klasztorów z 248 zakonnikami, cystersi 17 klasztorów z 440 zakonnikami, bernardyni 117 klasztorów z 2 359 zakonnikami, dominikanie 166 klasztorów z 2 092 zakonnikami, franciszkanie 89 klasztorów z 1 254 zakonnikami, a pijarzy 31 klasztorów z 498 zakonnikami. Wśród 27 istniejących wówczas w Rzeczypospolitej zakonów, paulini zajmowali 15 miejsce w liczbie klasztorów i 14 miejsce w liczbie zakonników, patrz: S. L i t a k, *Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, Lublin 1994, s. 185; S. L i t a k, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 173, 186, 192, 205, 220, 244-245, 250-251, 299-300, 341, 373, 376, 383-384, 525.

³ J. S z p a k, *Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 roku. Dzieje gospodarcze. Klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie*, Katowice 2020.

⁴ Wymienię tylko kilka: J. S z p a k, *Gospodarka folwarczna w dobrach paulinów pw. św. Andrzeja Apostoła i św. Barbary w latach 1642-1864*, „Echa Przeszłości”, 2024, t. 25, nr 1, s. 77-107; T e n ż e, *Klasztor paulinów w Topolnie w latach 1685-1818*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, 2023, t. 321, nr 2, s. 280-302; T e n ż e, *Podstawy ekonomiczne klasztoru paulinów w Wieluniu od końca XIV do początku XIX w.*, „Nasza Przeszłość”, 2022, t. 137, s. 93-112; *Sytuacja gospodarcza klasztoru paulinów w Łęczeszycach do 1819 roku*, „Nasza Przeszłość”, 2023, t. 140, s. 131-164; *Podstawy ekonomiczne klasztoru paulinów w Wieluniu od końca XIV do początku XIX w.*, „Nasza Przeszłość”, 2022, t. 137, s. 93-112.

zarys sytuacji ekonomicznej klasztoru i sanktuarium starowiejskiego. Wynika to z niewielkiego zasobu, który się zachował w archiwach. Najważniejsze źródła znajdują się w Archiwum Jasnogórskim. Są to pozostałości dokumentacji ekonomicznej prowadzonej przez przeorów, podprzeorów i administratorów. Zachowały się dwie takie księgi (AJG 1529 (*Konwent Brzozów 1726-1728*), AJG 1530 (*Stara Wieś*). W archiwum na Jasnej Górze zachowała się również jedna księga akt powizytacyjnych, która została spisana przez władze prowincji. Każdy klasztor bowiem podlegał co 1,5-3 lata wizytacji prowincjała lub jego wysłannika (AJG 1603 (*Prowincja, Stara Wieś 1735-1753*). W tych trzech fascykułach zachowały się dokumenty związane z fundacją klasztoru, wysiewami, zbiorami plonów, hodowlą oraz częściowo finansami placówki.

W 1772 r. wraz z I rozbiorem Rzeczypospolitej, klasztor starowiejski znalazł się pod władzą Austrii, w nowo utworzonej prowincji Galicji. Dlatego też dokonano kwerendy w archiwach i bibliotekach lwowskich. Jednak odnaleziono tylko jedną jednostkę archiwalną w Centralne Państwowe Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (CPAHUL, Fond 453. Opys 1. Spr. 1551). Jest to jednak inwentarz z 1811 r., kiedy to władze państwowe sprzedały folwark poklasztorny na licytacji. Na podstawie tego dokumentu można było jedynie określić areał folwarku znajdującego się przy klasztorze. Jednak nie wiadomo, czy wcześniej już nie sprzedano części dóbr poklasztornych i wówczas areał byłby większy. Trzeba bowiem przypomnieć, że klasztor został skasowany w 1786 r.⁶. Identyczna informacja znajduje się w Archiwum Narodowym w Krakowie, w Tekach Schneidra sygn. 1514.

W pracy nad tekstem korzystano również źródło drukowane w postaci rocznika paulińskiego autorstwa o. Marcina Streski. Kronikarz zakonny informował o fundacji klasztoru, o zmianach personalnych oraz o darowiznach finansowych na rzecz klasztoru i sanktuarium⁷.

Przy opracowywaniu gospodarki folwarcznej w Starej Wsi wykorzystano również literaturę dotyczącą poruszanych zagadnień. Należy tutaj wymienić przede wszystkim prace paulina, o. prof. Janusza Zbudniewka,

⁶ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (CPAHUL), fond 453, opys 1, spr. 1551.

⁷ *Księga III. Autor: o. Marcin Streska OSPEE, [w:] Roczniki zakonu św. Pawła Pierwszego pustelnika, t. 2, Z uzupełnieniami obejmujący lata od 1727 do 1786, Częstochowa-Jasna Góra 2008.*

który omówił zarys dziejów klasztoru⁸. Przy opracowywaniu sytuacji ekonomicznej klasztoru wykorzystano artykuł Tadeusza Łopatkiewicza⁹. Natomiast przy obliczaniu areалу dóbr folwarcznych wykorzystano prace wybitnych polskich historyków gospodarczych: Andrzeja Wyczańskiego, Jadwigi Muszyńskiej i Anny Dunin-Wąsowicz¹⁰.

Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji gospodarczej klasztoru starowiejskiego. Omówiono zarys dziejów klasztoru, proces fundacji klasztoru oraz zapisy majątków ziemskich poczynionych na rzecz tej placówki. Dokonano również obliczenia areалу ziemi uprawnej i areалу całkowitego dóbr klasztornych. Przeanalizowano wysokość i strukturę produkcji roślinnej oraz hodowlanej, a także działalność tzw. przemysłów folwarcznych, czyli browarów, gorzelni, młynów i cegielni.

1. Zarys dziejów klasztoru

Według legendy rozpowszechnionej w okolicach Starej Wsi obraz Matki Bożej znalazł się tutaj w tajemniczych okolicznościach. Przybył z Górnych Węgier, czyli dzisiejszej Słowacji. Szybko znalazł gorliwych czcicieli i kult maryjny rozwijał się żywiołowo. Dlatego też w 1638 r. zbudowano drewnianą kapliczkę, w której przechowywano obraz¹¹. Nie wiadomo, kiedy wzniesiono drewnianą świątynię, do której go przeniesiono¹².

Obraz przedstawia Zaśnięcie i Wniebowzięcie Matki Boskiej i został namalowany w pierwszej ćwierci XVI w. na deskach lipowych i jodłowych techniką temperową. Obraz starowiejski należy do dzieł o charakterze późnogotyckim i wczesnorennesansowym. Został namalowany w szkole małopolskiej. Artysta w dolnej części obrazu umieścił scenę

⁸ J. Z b u d n i e w e k, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przyszłość”, 31, 1969; J. Z b u d n i e w e k, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, „Studiach Claromontana”, t. 25, 2007; J. Z b u d n i e w e k, *Wkład paulinów starowiejskich w kulturę ziemi przemyskiej*, „Studia Claromontana”, t. 16, 1996.

⁹ T. Ł o p a t k i e w i c z, *Osiemnastowieczne zabudowania paulińskiego folwarku w Długim*, „Studia Claromontana”, t. 16, 1996.

¹⁰ A. D u n i n - W ą s o w i c z, *Pomiary gruntu w Koronie w XVI i XVIII wieku*, Warszawa 1994; J. M u s z y ń s k a, *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII wieku*, Kielce 2012; A. W y c z a ń s k i, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*. Warszawa 1960.

¹¹ A. F r i e d r i c h, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 2, Kraków 1904, s. 431-436.

¹² Archiwum Jasnogórskie (dalej: AJG), sygn. 1529, s. 4-5; AJG sygn. 1530, s. 1, 7-8.

zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny, a w górnej przyjęcia Maryi w niebie przez Chrystusa. 8 września 1877 r. obraz został koronowany przez nuncjusza Apostolskiego w Wiedniu, arcybiskupa Ludwika Jacobiniego. W dniu 6 grudnia 1968 r. w zagadkowych okolicznościach obraz uległ spaleni. Został jednak odtworzony przez Marię Niedzielską z Krakowa¹³.

Rozwijający się kult maryjny i coraz liczniejsi pielgrzymi przyczyniły się do podjęcia inicjatywy przez biskupa przemyskiego Aleksandra Antoniego Fredry, który w 1726 r. postanowił sprowadzić do Starej Wsi paulinów. Biali mnisi znani byli z opieki nad sanktuariami maryjnymi, z Jasną Górą na czele. Dlatego też Fredro uznał, że są oni najodpowiedniejsi do opieki nad tym miejscem¹⁴.

Swoimi planami A. A. Fredro podzielił się listownie z podprzeorem rezydencji paulińskiej w Krzeszowicach. W liście prosił, aby prowincjał przysłał zakonnika, który zorientowałby się w sytuacji na miejscu, informując, że w Starej Wsi jest drewniany kościół z obrazem Zaśnięcia Matki Boskiej do którego przybywa wielu pielgrzymów. Kościół starowiejski był filią parafii w Brzozowie, skąd przysyłano kapelana, który prowadził duszpasterstwo. Biskup przemyski informował, że gotów był przekazać prawo prezenty polskiej prowincji paulinów. Obiecywał ponadto przekazać nowej fundacji 100 000 złp. oraz wznieść własnym sumptem kościół wraz z organami i klasztor. Fredro zobowiązał się również do wyposażenia świątyni w odpowiednie paramenty, a klasztor w meble i bibliotekę. Żądał tylko, aby zakon przejął sanktuarium starowiejskie i krzewił gorliwie kult Matki Bożej¹⁵.

Wielkim zwolennikiem przejęcia kościoła w Starej Wsi przez paulinów był również kanonik sanocki i przemyski oraz prepozyt w Brzozowie, ks. Franciszek Goźliński, który obiecywał dokonać na poczet fundacji zapis w kwocie 80 000 złp.¹⁶.

Ówczesny prowincjał paulinów, o. Konstanty Moszyński wysłał do Starej Wsi o. Kaspra Czernego, który wydał pozytywną opinię o możliwościach pracy zakonu na miejscu. W tej sytuacji władze prowincji przejęły klasztor w dniu 20 VI 1728 r.¹⁷. w tym samym dniu

¹³ <https://starawies.jezuici.pl>

¹⁴ J. Z b u d n i e w e k, *Katalog domów i rezydencji...*, s. 218.

¹⁵ AJG sygn. 1529, s. 4-5; AJG sygn. 1530, s. 1, 7-8.

¹⁶ AJG sygn. 1529, s. 1-2, 7-13.

¹⁷ J. Z b u d n i e w e k, *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 252-253; AJG sygn. 2174, s. 114; AJG sygn. 1530, s. 7-8.

ksiądz Mikołaj Zabłocki specjalnym aktem potwierdził zrzeczenie się praw duchowieństwa brzozowskiego do Starej Wsi. Jednocześnie otrzymał od biskupa przemyskiego 400 złp. jako wynagrodzenie za koszty jakie poniósł przy budowie stawu w Starej Wsi¹⁸.

Pierwszym paulinem przybyłym 2 II 1728 r. do Starej Wsi był o. Albin Dworzański, następnie dołączył do niego o. Placyd Szyndlar-ski¹⁹. Rozpoczęli oni przygotowania do prac budowlanych przy kościele i klasztorze. Ostatecznie kościół po wielu perypetiach wzniesiono w latach 1730-1760, a konsekracji 2 VII 1760 r. dokonał biskup przemyski Wacław Sierakowski. Przy wystroju kościoła pracował br. Antoni Sebastian Rotter. W klasztorze funkcjonowała bogata biblioteka, a w sanktuarium działała kapela muzyczna. Przy kościele działały liczne bractwa religijne. W 1743 r. założono Bractwo Aniołów Stróżów, w 1759 r. Bractwo Szkaplerza Świętego oraz Bractwo Opatrzności Bożej. W latach 1766-1781 w Starej Wsi funkcjonował nowicjat polskiej prowincji. W 1781 r. cesarz Józef II zakazał wszelkich kontaktów klasztorom leżącym na obszarze zaboru austriackiego z władzami prowincji i innymi klasztorami paulińskimi. W 1783 r. wydał on dekret kasacyjny, który został wykonany w 1786 r. Przy okazji władze austriackie rozgrażyły wszystkie wota i paramenty kościelne. Do 1801 r. w kościele pracował jako proboszcz paulin, o. Kalikst Janicki, a po jego śmierci klasztor został zamieniony na dom rekolekcyjny. W 1821 r. do Starej Wsi przybyli jezuici, którzy pozostają tam do dzisiaj²⁰.

2. Nadania ziemskie

Dominującym typem gospodarki w XVIII w. na obszarze Rzeczpospolitej była gospodarka folwarczno-pańszczyźniana. Stąd też najważniejsze dla nowej fundacji było odpowiednie uposażenie dobrami ziemskimi. Zgodnie z aktem wydanym przez biskupa przemyskiego A. A. Fredrę w dniu 22 VIII 1728 r. paulini otrzymali folwark

¹⁸ AJG sygn. 1529, s. 16-18.

¹⁹ J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 252-253; AJG sygn. 1529, s. 13.

²⁰ J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji...*, s. 218; J. Zbudniewek, *Wkład paulinów starowiejskich w kulturę ziemi przemyskiej*, „*Studia Claromontana*”, t. 16, 1996, s. 345-347; J. Zbudniewek, *Paulini wczoraj i dzisiaj*, s. 252-253; A. Friedrich, *Historie cudownych obrazów...*, s. 431-436; AJG sygn. 77, s. 678; AJG sygn. 3803, s. 149; AJG sygn. 541, *Actorum Provinciae Poloniae* (dalej: APP), t. 12 (1780-1789), s. 58-60, *Księga III. Autor: o. Marcin Streska...*, s. 31, 90.

klasztorny „na Bliznem”. Paulini otrzymali również rolę „Mistaczkowską”, a ks. Franciszek Goźliński nie mogąc wypłacić obiecanych 10 000 złp. zabezpieczonych na wójtostwie w Starej Wsi, przekazał paulinom sam urząd i dwie role z nim związane²¹.

Biskup A. A. Fredro zapisał ponadto nowej fundacji kwotę 150 000 złp., która była zabezpieczona na wsiach Żarnowiec i Załęże oraz Długie i Poręba leżące w województwie krakowskim i powiecie bieckim. Fredro nie mogąc wywiązać się ze zobowiązań 1 X 1731 r. przekazał rzeczne dobra paulinom. Akt intromisji został wpisany do akt grodzkich przemyskich²². Żarnowiec i Długie paulini przejęli jednak dopiero w 1739 r.²³.

Zatem klasztor w Starej Wsi posiadał wsie Żarnowiec i Załęże oraz Długie i Poręba leżące w województwie krakowskim i powiecie bieckim oraz folwark klasztorny „na Bliznem” leżący w ziemi sanockiej i województwie ruskim.

3. Organizacja pracy w dobrach

Konwentem zarządzał przeor, który zajmował się także kwestiami ekonomicznymi. To właśnie przeor decydował o wysokości wysiewów, podejmowanych pracach remontowych oraz budowlanych i to on odpowiadał za stan gospodarczy klasztoru²⁴. Trzeba jednak pamiętać, że zarządzanie dobrami klasztoru starowiejskiego było utrudnione, ponieważ dobra Żarnowiec i Długie leżały w znacznej odległości od klasztoru. Dlatego zarządzali nimi bracia administratorzy. Natomiast folwarkiem klasztornym „na Bliznem” zarządzali bezpośrednio przeorowie²⁵.

Pierwszym przeorem starowiejskim został mianowany o. Albin Dworżański, a funkcję podprzeora pełnił Placyd Szyndlarski. W 1728 r. nowym podprzeorem został mianowany zakonnik przeniesiony z Leśniowa, o. Konstanty Tworzyński²⁶. Sprawował ten urząd do 1731 r.,

²¹ AJG sygn. 1529, s. 1-2, 7-13, 18-20; AJG sygn. 1530, s. 7-8.

²² AJG sygn. 1530, s. 15-17; AJG sygn. 1603, s. 15-18, 43-49; *Księga III. Autor: o. Marcin Streska...*, s. 31-32.

²³ *J. Z b u d n i e w e k, Wkład paulinów starowiejskich...*, s. 345-347.

²⁴ AJG sygn. 1530, s. 55-57.

²⁵ *J. Z b u d n i e w e k, Wkład paulinów starowiejskich...*, s. 349; *J. Z b u d n i e w e k, Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 252-253.

²⁶ *Księga III. Autor: o. Marcin Streska...*, s. 90; AJG sygn. 1529, s. 13, 21.

kiedy to zastąpił go o. Nepomucen Płajski, który przejął w zarząd folwarki Długie i Żarnowiec²⁷. W tymże roku nowym przeorem został mianowany o. Nepomucen Płajski, a podprzeorem został o. Kasper Czerny. W latach 1774-1777 konwentem w Starej Wsi kierował o. Sebastian Wichliński, a podprzeorem był o. Maurycy Gonett²⁸. Szczególne zasługi dla rozwoju konwentu w Starej Wsi miał o. Albin Dworzański, który m.in. wybudował nowy piec do wypalania cegieł, rezydencję dla zakonników oraz prowadził przez wiele lat budowę kościoła, który ukończył w 1760 r.²⁹. Podobnie jak w innych klasztorach i w Starej Wsi przeora i podprzeora wspierał prokurator. Znamy jednak tylko jedno nazwisko prokuratora, którym był o. Egidius Szymon Żyłkiewicz³⁰.

4. Areal dóbr klasztornych

Trudno określić areal zasiewów i cały areal posiadłości starowiejskich. Brakuje bowiem danych dotyczących wielkości zasiewów. Można jedynie próbować określić areal na podstawie liczby zwierząt pociągowych trzymanyh w poszczególnych folwarkach. Dokładne dane pochodzą jedynie z folwarku klasztornego „na Bliznem”. Otóż wg dokumentów administracji austriackiej w 1811 r. areal wynosił wówczas 59,53 mórg, czyli 1,98 łanu chełmińskiego (30 mórg). W tym pola uprawne liczyły 51 mórg, łąki i ogrody 3,95 mórg, a pastwiska 4,58 mórg³¹.

Natomiast powierzchnię upraw w Długiem i Porębie oraz Żarnowcu można obliczyć na podstawie ilości siły pociągowej lub ilości plonów, zgodnie z metodą zaproponowaną przez Andrzeja Wyczańskiego³².

²⁷ AJG sygn. 1530, s. 15-17.

²⁸ AJG sygn. 540, APP t. 11b (1759-1771), s. 589.

²⁹ AJG sygn. 1530, s. 55-57, 67; AJG sygn. 537, APP t. 7 (1719-1731), s. 1276; J. Z b u d n i e w e k, *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 252-253.

³⁰ Egidius Szymon Żyłkiewicz ur. w 1727 r., mieszczanin, s. Szymona i Katarzyny z Krakowa, w zakonie od 1749 r., profesja 9 IX 1750 r. w klasztorze pod wezwaniem św. Barbary, studiował filozofię na Jasnej Górze, a teologię na Skalce w Krakowie, pracował w Wielgomłynach, Wieruszowie, Skalce, był profesorem teologii moralnej w Pińczowie i prokuratorem w Starej Wsi oraz Lwowie, profesor filozofii we Lwowie, zmarł na gorączkę 19 II 1771 r. w wieku 43 lat, w zakonie spędził 21 lat, patrz: AJG sygn. 77, s. 325.

³¹ CDIAUL, fond 453, opys 1, spr. 1551, s. 6-11, 17; ANKr., Teki Schneidra 1514, s. 129.

³² AJG sygn. 1603, s. 12, 15-18, 19-24, 33-34, 36-37, 43-49, 64-66. Areal chłopski oszacowano na podstawie siły pociągowej utrzymywanej przez kmieci. Trzeba jednak pamiętać, że w inwentarzu zapisano jedynie zwierzęta przekazane przez dwór.

W folwarku Długie w 1735 i 1738 r. areał uprawny wynosił od 2 do 2,50 łanów, natomiast w 1747 r. uprawiano 3,66 łanu. Całość dóbr w Długiem wynosiła 7,33 łany. Z kolei w folwarku żarnowieckim w 1735 r. areał uprawny wynosił 1 łan, w 1738 r. 2,50 łanu, a w 1745 r. 6,63 łanów. Cała powierzchnia dóbr w Żarnowcu liczyła 13,25 łanów³³.

Zatem łącznie w trzech folwarkach areał uprawny wynosił maksymalnie 11 łanów. Natomiast areał wszystkich dóbr klasztornych liczył ok. 21 łanów, czyli 630 mórg. Z kolei poddani w Długiem i Porębie mogli uprawiać ok. 10 łanów, a w Żarnowcu ok. 12 łanów. Zatem powierzchnia folwarku w Długiem zajmowała od 25% do 36,60% areálu uprawnego, a w Żarnowcu od 8,33% (1735 r.) przez 20,83% (1738 r.) do 55,25% całego areálu uprawianego we wsi. Natomiast odsetek ziemi folwarcznej w dwóch folwarkach w latach 1735 wynosił 13,64%, w 1738 r. 22,73%, a w latach 1745-1747 r. 46,77%% ziemi uprawnej w dwóch wsiach. Brak natomiast zachowanych informacji dotyczących folwarku przyklasztornego („na Bliznem”). Widać zatem stopniowy rozwój gospodarki folwarcznej w dobrach klasztoru starowiejskiego. Wzrost areálu dla folwarku Długie i Żarnowiec kształtował się następująco: 1635 r.: 100,00, 1638 r.: 166,67; 1745-1747: 343³⁴.

5. Struktura wysiewów

Strukturę wysiewów trudno określić dokładnie. Można jedynie wymienić jakie uprawy zasiewano. Otóż w 1745 r. w Żarnowcu wysiewano żyto ozime i jare, pszenicę ozimą i samopszą, jęczmień, owies, tatarkę, groch, bób, orkisz i proso. Ilość wysiewanych zbóż można określić bardzo ogólnie, na podstawie ilości zebranych plonów³⁵.

Strukturę wysiewów ilustruje poniższa tabela. Pierwsza uwaga jaka się nasuwa, to fakt, że w Żarnowcu wysiewy były większe niż w Długiem. W folwarku żarnowieckim w 1745 r. dominowały wysiewy żyta

Chłopi mogli jednak wykorzystywać dodatkowo własne zwierzęta, stąd też ich areał mógł być większy, co zmniejsza odsetek ziemi uprawianej w folwarku. Obliczeń areálu dokonano na podstawie założeń A. Wyczańskiego zawartych w pracy pt. *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74.

³³ AJG sygn. 1603, s. 1-4, 9-12, 57-59, 61-66, 187, 192-193.

³⁴ Tamże, s. 12, 15-18, 19-24, 33-34, 36-37, 43-49, 64-66. Uwagi na temat areálu, patrz przypis nr 31.

³⁵ A. W y c z a ń s k i, *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74; AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

ozimego, owsa, jęczmienia i pszenicy ozimej, a w 1753 r. pszenicy samopszej, żyta ozimego, owsa i jęczmienia. Nie zanotowano zatem zmian, jedynie zmieniła się ilość wysiewanego ziarna pszenicy i żyta. Z kolei w Długiem w 1747 r. dominowały wysiewy jęczmienia, pszenicy ozimej, żyta ozimego i owsa, a w 1754 r. żyta ozimego, owsa i jęczmienia. Brak w inwentarzach dokładnych informacji dotyczących innych upraw, stąd nie można określić jaki odsetek stanowiły zasiewy tatarskiej, grochu, bobu, orkisz i prosa. W 1753 r. w obu folwarkach wysiano 672,47 korca ziarna, a mediana w dwóch folwarkach wynosiła 360,30 korce.

Tab. 1. Struktura wysiewów w folwarkach należących do klasztoru paulinów Starej Wsi w latach 1745, 1747, 1753

Uprawy	Korce	Odsetek
1745 Żarnowiec		
żyto ozime	109,63	23,65
owies	108,30	23,37
jęczmień	83,40	17,99
pszenica ozima	80,82	17,44
inne uprawy	42,14	9,09
żyto jare	25,35	5,47
pszenica samopsza	13,86	2,99
ogółem	463,50	100,00
1747 Długie		
jęczmień	64,78	24,97
pszenica ozima	62,74	24,19
żyto ozime	61,20	23,59
owies	38,42	14,81
inne uprawy	23,58	9,09
żyto jare	8,67	3,35
ogółem	259,39	100,00

1753 Żarnowiec		
pszenica samopsza	160,38	34,77
żyto ozime	115,13	24,96
owies	74,10	16,07
jęczmień	66,99	14,52
inne uprawy	41,93	9,09
żyto jare	2,68	0,59
ogółem	461,21	100,00
1753 Długie		
żyto ozime	73,68	34,88
owies	64,73	30,64
jęczmień	44,62	21,12
inne uprawy	19,20	9,10
żyto jare	5,38	2,55
pszenica ozima	3,65	1,73
ogółem	211,26	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*, Warszawa 1960, s. 64-74; AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

6. Struktura plonów

Podobnie jak przy ilości zasiewów, w folwarku żarnowieckim zbierano również zdecydowanie więcej plonów. Dominowały plony pszenicy ozimej, żyta ozimego, pszenicy samopszy, owsa i jęczmienia. Natomiast w Długiem najczęściej zbierano pszenicy ozimej, żyta ozimego, jęczmienia, tataraki i owsa. W folwarku w Długiem widać znaczny spadek plonów w 1753 r. w porównaniu z danymi z 1747 r., poza tym nie wysiewano w ogóle tataraki. W 1753 r. łącznie w dwóch folwarkach zebrano 1915,84 kop. Mediana dla obu folwarków wynosiła 1236,49 kop.

Tab. 2. Struktura plonów w folwarkach należących do klasztoru paulinów Starej Wsi w latach 1745, 1747, 1753

Uprawy	Kopy	Odsetek
1745 Żarnowiec		
pszenica ozima	454,05	26,68
żyto ozime	380,67	22,37
owies	285,00	16,75
jęczmień	262,00	15,40
tatarka	150,00	8,81
groch	52,00	3,06
orkisz	38,80	2,28
pszenica samopsza	26,45	1,55
żyto jare	23,33	1,37
bób	23,00	1,35
proso	6,50	0,38
ogółem	1701,80	100,00
1747 Długie		
pszenica ozima	352,50	29,99
żyto ozime	212,50	18,08
jęczmień	203,50	17,31
tatarka	166,33	14,15
owies	151,67	12,90
groch	49,48	4,21
żyto jare	13,17	1,12
pszenica samopsza	10,50	0,90
bób	10,50	0,90
proso	5,17	0,44
ogółem	1175,32	100,00

1753 Żarnowiec		
pszenica samopsza	364,50	28,09
żyto ozime	351,00	27,05
jęczmień	314,00	24,20
owies	260,00	20,03
żyto jare	8,17	0,63
ogółem	1297,67	100,00
1753 Długie		
żyto ozime	255,83	41,38
owies	170,33	27,55
jęczmień	140,17	22,67
pszenica ozima	20,50	3,32
bób	13,17	2,13
groch	10,00	1,62
żyto jare	8,17	1,33
ogółem	618,17	100,00

Źródło: AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

Wydajność z jednej omłóconej kopy w folwarku żarnowieckim w 1745 r. wyglądała następująco: żyto ozime 1,64 k., pszenica ozima 1,91 k., jęczmień 1,28 k., owies 1,14 k., pszenica samopsza 2,20 k. Z kolei w Długiem w 1747 r. wydajność była następująca: żyto ozime 1,44 k., żyto jare 3,29 k., pszenica 0,89 k., jęczmień 1,91 k., owies 1,52, pszenica samopsza 2,62 k. Można zatem obliczyć średnią wydajność z dwóch folwarków w latach 40. XVIII w. Kształtowałaby się ona następująco: żyto ozime 1,54 k., żyto ogółem 2,12, pszenica ozima 1,401 k., pszenica samopsza 2,41 k., jęczmień 1,59 k., owies 1,33 k.³⁶

Na podstawie tych danych można obliczyć średnie plony w korcach uzyskane w obu folwarkach klasztornych w latach 1745, 1747 i 1753. Ilustruje to tabela nr 3.

³⁶ AJG sygn. 1603, s. 36-37, 64-66.

**Tab. 3. Plony w korcach w folwarkach klasztoru paulinów
w Starej Wsi w latach 1745, 1747, 1753**

Uprawy	Żarnowiec	Długie
	1745	1747
pszenica ozima	635,67	493,50
pszenica samopsza	63,74	25,30
żyto	856,48	478,42
jęczmień	416,58	323,56
owies	379,05	201,72
ogółem	2351,52	1522,50
1753		
pszenica samopsza	878,44	49,40
żyto	761,44	559,68
jęczmień	499,26	222,87
owies	345,80	226,54
ogółem	2484,94	1058,49

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74; AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

Z tabeli wynika, że w folwarku żarnowieckim ilość plonów w korcach uległa zwiększeniu w latach 1745-1753 o 5,37%, natomiast w przypadku Długiego plony spadły aż o 30,48%. Trudno jednak powiedzieć jakie były przyczyny takiego stanu rzeczy. Łącznie z dwóch folwarków w 1753 r. zebrano 3543,43 korce, a mediana plonów w latach 40. i 50. XVIII w. w obu folwarkach wynosiła 1937 korców.

7. Wydatkowanie plonów

Zachowało się niewiele informacji dotyczących wydatkowania plonów w dobrach starowiejskich. Pochodzą one jedynie z folwarku Żarnowiec i Długie, w różnych okresach. Wiadomo jedynie, że w 1737 r.

w dobrach Długie i Poręba paulini udzielili wsparcia dla poddanych. Dla pięciu kmieci przekazano na wysiew 207 korców³⁷.

Z kolei w Żarnowcu w 1745 r. dominowały wydatki na spożycie w folwarku, sprzedaż i wysiewy. W Długiem w 1747 r. najczęściej wydano na produkcję propinacyjną, obroki i wysiewy. Widać zatem, że udział produkcji roślinnej w rynku był stosunkowo niewielki. Trzeba jednak pamiętać, że są to dane tylko orientacyjne i obraz rzeczywistości mógł być zupełnie inny. Tym bardziej, że w późniejszych okresach struktura wydatkowania plonów mogła być odmienna.

Tab. 4. Wydatkowanie plonów w folwarkach klasztoru starowiejskiego w latach 1745 i 1747

Kategoria wydatków	Ilość [korce]	Odsetek [%]
1745 Żarnowiec		
spożycie	114,25	37,71
sprzedaż	70,75	23,35
wysiew	68,75	22,69
propinacja	31,00	10,23
ordynaria	18,25	6,02
ogółem	303,00	100,00
1747 Długie		
propinacja	57,50	30,03
obroki	54,25	28,33
wysiew	41,75	21,80
ordynaria	18,75	9,79
sprzedaż	11,00	5,74
pasza i ordynaria	6,75	3,52
spożycie	1,50	0,79
ogółem	191,50	100,00

Źródło: AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

³⁷ Tamże, s. 19-24.

Trzeba także pamiętać, że inwentarz spisano na przełomie roku 1745/1746 i 1747/1748, kiedy tylko część plonów była omłócona. W Żarnowcu w 1745 r. omłócono jedynie 1006,86 kopy na zebranych 1701,80 kop., czyli 59,16% plonów. natomiast w Długiem w 1747 r. omłócono 631,90 kop na 1175,32 kopy zebrane, czyli omłócono 53,76% wszystkich kop. Trzeba również wspomnieć, że część plonów nie była zużywana w danym roku, np. w Żarnowcu w 1753 r. pozostało w spichrzach z poprzedniego roku 550 kop (żyto – 400 kop, pszenica – 80 kop, jęczmień – 30 kop, groch – 40 kop)³⁸.

8. Gospodarka hodowlana

Podstawą hodowli była możliwość wykarmienia odpowiedniej liczby zwierząt. Jednak na ten temat zachowało się niewiele informacji. Wiadomo jedynie, że w dobrach należących do folwarku klasztornego „na Bliznem” łąki i ogrody liczyły 3 morgi, a pastwiska 4 morgi. Łącznie zatem areał dostarczający paszę dla zwierząt liczył 7 mórg, co stanowiło 12,07% całego areálu folwarcznego³⁹. Jednak powierzchnia łąk i pastwisk była z reguły większa i wynosiła ok. 50% wysiewów⁴⁰. Zatem w Długiem i Żarnowcu liczyłyby one ok. 315 mórg, czyli 10,50 łanu, a na „Bliznem” maksymalnie ok. 30 mórg. Łącznie pastwiska i łąki mogły liczyć w 345 mórg (11,50 łanów)⁴¹.

Zachowane dane dotyczące hodowli w dobrach klasztoru w Starej Wsi pochodzą z krótkiego okresu, bo zaledwie 13 lat (1735-1751). W folwarkach klasztornych hodowano konie, woły, bydło mleczne (krowy), owce, trzodę chlewną i drób. W 1735 r. w hodowli dominowało bydło mleczne i drób. Z kolei w latach 1738, 1748 i 1751 drób i bydło mleczne. Trzeba jednak pamiętać, że drób nie pełnił tak ważnej roli w hodowli jak bydło mleczne, trzoda czy zwierzęta pociągowe. Owce hodowano incydentalnie, tylko w 1751 r. Siła pociągowa, w postaci koni i wołów stanowiła ok. 10% całego pogłowia. Co ciekawe w 1735 r. nie odnotowano wołów, zapewne oddano je chłopom na utrzymanie.

³⁸ Tamże, s. 36-37, 64-66, 197.

³⁹ CDIAUL, fond 453. opys 1, spr. 1551, s. 6-11, 17.

⁴⁰ A. Dunin-Wąsowicz, *Pomiary gruntu w Koronie...*, s. 184-185; J. Muszyńska, *Gospodarka dworska w dobrach...*, s. 40-41; A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74. *Księga III. Autor: o. Marcin Streska...*, s. 31, 90.

⁴¹ Wyliczenia własne na podstawie danych dotyczących areálu ziemi uprawnej i areálu całkowitego, patrz wyżej.

W 1735 r. dane dotyczą dwóch folwarków, w folwarku Długie dominowała hodowla koni. W trzy lata później (1738) hodowlę koni przeniesiono do Żarnowca i nadal właśnie tych zwierząt było najwięcej. Trzeba jednak pamiętać, że zarządcy dóbr przekazali część zwierząt poddanym. W 1737 r. w Długiem nowo osadzony winiarz otrzymał dwa woły, czterem kmieciom przekazano po dwa małe wołki, a w 1738 r. dwóm kmieciom przekazano po dwa woły. Zatem w ciągu dwu lat paulini przekazali chłopom 14 wołów. Ponadto w Długiem i Porębie w 1738 r. kmiecie trzymali 25 sztuk koni i 16 wołów przekazanych przez zarząd folwarków. Z kolei w Żarnowcu pięciu gospodarzy otrzymało 16 koni, a jeden dostał pieniądze na konia. Ponadto kmiecie trzymali 21 sztuk koni i 28 sztuk wołów pańskich. Na jeden łan całego areалу folwarków klasztornych przypadają 2 konie i 3 sztuki wołów⁴².

Tab. 5. Hodowla w dobrach klasztoru paulinów w Starej Wsi w latach 1735, 1738, 1748, 1751

Długie i Żarnowiec 1735													
Konie		Woły		Bydło mleczne		Owce		Trzoda chlewna		Drób		Ogółem	
lba	%	lba	%	lba	%	lba	%	lba	%	lba	%	lba	%
19	13,67	-	-	58	41,73	-	-	30	21,58	32	23,02	139	100,00
Długie i Żarnowiec 1738													
24	8,73	10	3,64	88	32,00	-	-	53	19,27	100	36,36	275	100,00
Długie i Żarnowiec 1748													
12	6,49	6	3,24	40	21,62	-	-	31	16,76	96	51,89	185	100,00
Długie i Żarnowiec 1751													
40	7,72	16	3,09	48	9,27	3	0,58	85	16,41	326	62,93	518	100,00
mediana													
21	9,25	10	4,41	53	23,35	3	1,32	42	18,50	98	43,17	227	100,00

Źródło: AJG sygn. 1603, s. 1-4, 9-12, 34-35, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

⁴² AJG sygn. 1603, s. 12, 15-18, 43-49, 60.

Zachowane dane z 1745 r. obejmują tylko folwark żarnowiecki, gdzie trzymano 12 sztuk koni i 14 sztuk wołów. Ponadto kmiecie otrzymali od paulinów 21 sztuk koni i 28 sztuk wołów. Zatem ogólny stan pogłowia zwierząt pociągowych w dwóch folwarkach wynosił 33 konie i 42 woły. W 1748 r. z kolei zachowały się dane tylko z folwarku Długie. Dominowała wówczas hodowla koni. Jednak kmiecie otrzymali od paulinów 23 koni i 18 wołów. Dlatego też ogólny stan pogłowia zwierząt pociągowych wynosił 35 sztuk koni i 24 sztuki wołów⁴³. W 1751 r. dominowała hodowla koni. Na uwagę zasługuje fakt, że więcej zwierząt pociągowych trzymano w Żarnowcu.

W stadzie koni dominowały klacze (mediana 6), ponadto trzymano ogiery (mediana 4) i źrebacki (mediana 5). Z kolei w stadzie wołów większość, to zwierzęta robocze (mediana 8). Natomiast woły opasowe pojawiły się tylko raz w liczbie 8 (1751 r. w Żarnowcu)⁴⁴.

W folwarku Żarnowiec liczba bydła mlecznego wahała się od 21 (1751 r.) do 41 sztuk (1745 r.), natomiast mediana wynosiła 28 sztuk. Z kolei w Długiem liczba bydła wynosiła od 24 sztuk (1735 r.) do 59 w 1738 r., a mediana 34 sztuki. Mediana dla obu folwarków wynosiła 49 sztuk. Liczba bydła w poszczególnych folwarkach była zróżnicowana w zależności od możliwości wykarmienia zwierząt oraz od potrzeb⁴⁵.

W folwarkach Żarnowiec i Długie dominowała hodowla krów mlecznych (mediana w obu folwarkach 22 sztuki). Dawały one bowiem produkty mleczne, ale przede wszystkim rodziły byczki, z których wyrastała siła robocza w postaci wołów. Sporo trzymano cielaków (mediana 7 sztuk) i jałówek (mediana 7 sztuk). Hodowano również byki, których mediana wynosiła 5 sztuk⁴⁶.

Liczba trzody chlewnej w Żarnowcu wynosiła od 25 sztuk w 1745 r. do 50 sztuk w 1751 r. Mediana wynosiła 29 sztuk. W dobrach Długie trzoda chlewna liczyła od 28 do 35 sztuk w 1738 i 1751 r., a mediana wynosiła 30 sztuk. Mediana dla obu folwarków w latach 1735-1751 liczyła 41 sztuk⁴⁷.

W strukturze stada dominowały wieprze przeznaczone na opas (mediana dla obu folwarków 24 sztuki) i maciory (mediana dla obu

⁴³ Tamże, s. 33-34, 61-63.

⁴⁴ Tamże, s. 57-59, 61-63, 34-35, 187, 192-193.

⁴⁵ Tamże, s. 1-4, 9-12, 34-35, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

⁴⁶ Tamże, s. 1-4, 9-12, 34-35, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

⁴⁷ Tamże, s. 1-4, 9-12, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

folwarków 15 sztuk). Natomiast mediana dla prosiąt wynosiła 9 sztuk. Z kolei knurów trzymano niewiele, bo zaledwie 1 sztukę⁴⁸.

W folwarkach Długie i Żarnowiec hodowano również drób. Jego liczba zwiększała się stopniowo. Wielkość stada wahała się w obu folwarkach od 32 (1735 r.) do 306 w 1751 r. W Długiem stado liczyło od 32 sztuk w 1735 r. do 193 sztuk w 1751 r. Mediana dla tego folwarku wynosiła 75 sztuk. Z kolei w Żarnowcu hodowano od 46 sztuk (1738, 1748 r.) do 113 sztuk (1751 r.). Mediana dla tych dóbr wynosiła 65 sztuk. Natomiast mediana dla obu folwarków liczyła 100 sztuk. Stado drobiu w obu folwarkach w latach 1735-1751 składało się z kur (mediana 25 sztuk), kaczek (mediana 14 sztuk), indyków (median 23 sztuki), gęsi (mediana 19 sztuk) i kapłonów (mediana 9 sztuk)⁴⁹.

W dobrach klasztornych hodowano również pszczoły. Jednak informacje na ten temat są szczątkowe. Wiadomo jedynie, że w 1745 r. w folwarku trzymano 12 uli, w tym 2 nowo założone⁵⁰.

9. Przemysł dworski

W źródłach niewiele informacji zachowało się na temat przemysłów dworskich. Wiemy, że w latach 1736-1738 w dobrach Długie i Poręba funkcjonowała karczma, a arendarz posiadał pewien areal uprawny. Z kolei w 1737 r. w Długiem osiedlił się winiarz, który miał produkować ten trunek na potrzeby folwarku. Paulini wsparli go przekazując mu dwa woły⁵¹.

W Długiem i Żarnowcu funkcjonowały także browar, gorzelnia i winiarnia. Niestety nic nie wiadomo na temat ilości wyprodukowanego trunku. Część potrzebnego chmielu do produkcji piwa folwark otrzymywał od poddanych.

W 1738 i 1745 r. w Żarnowcu kmiecie dostarczali po 1 snopie chmielu, zwanego czynszowym. Rocznie dostarczali 7 snopów. Podobna sytuacja występowała w Długiem i Porębie, gdzie w 1748 r. chłopci dostarczali 6 snopów chmielu⁵². Wydatkowanie plonów na propinację

⁴⁸ Tamże, s. 1-4, 9-12, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

⁴⁹ Tamże, s. 1-4, 9-12, 57-59, 61-63, 187, 192-193.

⁵⁰ Tamże, s. 67.

⁵¹ Tamże, s. 12, 19-24.

⁵² Tamże, s. 5-8, 33-34, 37-38, 43-49, 187, 192-193; T. Łopatkiewicz, *Osiemnastowieczne zabudowania paulińskiego...*, s. 358-359, 367-379.

wahało się od 31 k. (10,23%) w 1745 r. w Żarnowcu do 57,50 k. (30,03%) w Długiem w 1747 r.⁵³.

W 1748 r. w Długiem funkcjonował młyn, który prowadził zagrodnik. Płacił on tylko czynsz w wysokości 30 złp. rocznie, a z daniny drobiowej był zwolniony⁵⁴.

W dobrach klasztoru starowiejskiego działała także cegielnia produkująca materiał budowlany niezbędny do wzniesienia klasztoru, w którym mogło mieszkać dwunastu zakonników. Budowa klasztoru została ukończona ok. 1737 r. i wówczas cegielnia zaprzestała swojej działalności⁵⁵.

Zakończenie

Klasztor paulinów w Starej Wsi powstał w wyniku inicjatywy biskupa przemyskiego, który dążył do otoczenia opieką duszpasterską ośrodka maryjnego, jakim było sanktuarium starowiejskie. Biskup A. A. Fredro uznał, że skoro paulini opiekują się tak ważnym sanktuarium, jak Jasna Góra, to i w Starej Wsi sprawdzą się jako gorliwi krzewiciele kultu Matki Bożej.

Klasztor starowiejski otrzymał kilka zapisów w postaci majątków ziemskich. Początkowo paulini otrzymali jedynie folwark leżący w pobliżu klasztoru, który nazywano „na Bliznem”. Jednak problemy z wypłatą obiecanych środków finansowych, spowodowały, że klasztor otrzymał kolejne zapisy ziemskie. W efekcie paulini w Starej Wsi posiadali trzy folwarki: przyklasztorny, w Długiem i Żarnowcu w województwie krakowskim. Ponieważ jednak dwa ostatnie folwarki leżały dosyć daleko od klasztoru zarządzał nimi specjalnie oddelegowany do nich brat lub ojciec zakonny. Jednak najważniejsze decyzje gospodarcze podejmował przeor, który na stałe rezydował w Starej Wsi.

Dobra ziemskie wynosiły ok. 21 łąnów (352,80 ha.), a areal upraw ok. 11 łąnów (184,80 ha.). W Długiem całość dóbr wynosiła 7,33 łąnu (123,14 ha.), w Żarnowcu 13,25 łąnu (222,60 ha.), a w folwarku przyklasztornym, „na Bliznem” ok. 2 łąnów (33,60 ha.). Trzeba jednak pamiętać, że powierzchnia dóbr została obliczona na podstawie pewnych założeń teoretycznych i być może był on inny.

⁵³ AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

⁵⁴ Tamże, s. 33-34.

⁵⁵ AJG sygn. 1530, s. 55-57; Ks. 3. *Autor o. Marcin Streska...*, s. 31-32, 90.

W folwarkach klasztoru starowiejskiego uprawiano żyto ozime i jare, pszenicę ozimą i samopszą, jęczmień, owies, tatarkę, groch, bób, orkisz i proso. W obu folwarkach, z których zachowały się informacje (Żarnowiec, Długie), dominowała uprawa żyta, pszenicy, owsa i jęczmienia. Pozostałe uprawy pełniły rolę pomocniczą. Taki układ w gospodarce roślinnej był typowy w ówczesnym folwarku na terenie Rzeczypospolitej.

Tab. 6. Ogólna struktura wysiewów w folwarkach klasztoru paulinów w Starej Wsi w latach 1745, 1747, 1753

Uprawy	Korce	Odsetek
żyto ozime i jare	400,72	28,74
pszenica samopsza i ozima	321,45	23,05
owies	285,55	20,48
jęczmień	259,79	18,63
inne uprawy (tataraka, groch, bób, orkisz i proso)	126,85	9,10
ogółem	1394,36	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74; AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

Plony w folwarkach Żarnowiec i Długie w latach 1745, 1747 i 1753 łącznie wynosiły 7417,45 korców. Najwięcej zbierano żyta i pszenicy. Następnie jęczmienia i owsa. Plony mogą świadczyć o tym, że w folwarkach starowiejskich część ziemi nadawała się pod uprawę pszenicy, czyli bardziej wymagających upraw. Niestety nie zachowały się dane ile plonów zbierano w przypadku innych roślin (tataraka, groch, bób, orkisz i proso).

**Tab. 7. Ogólne plony w folwarkach klasztoru paulinów
w Starej Wsi w latach 1745, 1747, 1753**

Uprawy	Korce	Odsetek
żyto	2656,02	35,81
pszenica samopsza i ozima	2146,05	28,93
jęczmień	1462,27	19,71
owies	1153,11	15,55
łącznie	7417,45	100,00

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem...*, s. 64-74; AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

W dwóch folwarkach w latach 1745-1747 najczęściej przeznaczano na spożycie w folwarkach i klasztorze, na wysiewy i propinację. Dane te jednak mają charakter orientacyjny.

**Tab. 8. Wydatkowanie plonów folwarkach klasztoru paulinów
w Starej Wsi w latach 1745-1747. Dane ogólne**

kategoria wydatków	korce	odsetek [%]
spożycie	115,75	23,38
wysiew	110,50	22,32
propinacja	88,50	17,88
sprzedaż	81,75	16,52
obroki	54,25	10,96
pasza i ordynaria	44,25	8,94
ogółem	495,00	100,00

Źródło: AJG sygn. 1603, s. 36-38, 64-66, 196-197.

W folwarkach starowiejskich prowadzono także gospodarkę hodowlaną. W oborach i chlewach trzymano konie, woły, bydło mleczne (krowy), owce, trzodę chlewną i drób. Trzymano także pszczoły. Hodowla pełniła jednak jak zwykle w tym okresie, rolę pomocniczą.

Produkcję roślinną zgodnie z ówczesnym zwyczajem przerabiano w niewielkich zakładach. Były to: browar, gorzelnia i winiarnia. Ta ostatnia informacja może świadczyć o uprawie winnej latorośli w dobrach klasztornych. W Długiem funkcjonował także młyn prowadzony przez poddanego klasztornego. Dopóty prowadzono prace budowlane przy klasztorze, funkcjonowała także cegielnia. Jednak po zakończeniu prac, została ona zlikwidowana.

Niekompletność zachowanych materiałów archiwalnych nie pozwala na ustalenie struktury przychodów w klasztorze starowiejskim. Stąd też niewiele wiadomo na temat dochodowości produkcji folwarcznej. Wiemy jedynie, że w latach 1745 i 1747 sprzedano część produkcji folwarcznej, łącznie 88 korców. Natomiast zachowały się pewne informacje dotyczące inwestycji w gospodarkę folwarczną. Jednak informacje pochodzą jedynie z lat 1731-1733. Wydano wówczas na ten cel 21 421/18 złp., czyli 31,97% wszystkich wydatków w tym okresie. Nie wiadomo jednak na jaki cel te pieniądze wydatkowano, czy na zakup narzędzi, ziarna, zwierząt czy na dokupienie ziemi.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zachowane nieliczne dane świadczą o tym, że działalność gospodarcza w majątkach klasztoru starowiejskiego nie odbiegała od systemu gospodarczego, który obowiązywał na terenie Rzeczypospolitej w XVIII w.

BIBLIOGRAFIA

Rękopisy

Archiwum Jasnogórskie (AJG), sygn.

77 (Defunctorum),
 537, Acta Provinciae Poloniae (APP), t. 7 (1719-1731),
 540, Acta Provinciae Poloniae (APP) t. 11b (1759-1771),
 541, Acta Provinciae Poloniae (APP) t. 12 (1780-1789),
 1529, Konwent Brzozów 1726-1728,
 1530, Stara Wieś,
 1603, Prowincja. Stara Wieś 1735-1753,
 2174, Miraculorum B. V. Claromontanae... secundus tomus,
 3803, Różne.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr.)

Teki Schneidra (TSch.), sygn. 1514.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (CPAHUL)

Fond 453. Opys 1. Spr. 1551.

Źródła drukowane

Księga III. Autor: o. Marcin Streska OSPEE, [w:] Roczniki zakonu św. Pawła Pierwszego pustelnika, t. 2, Z uzupełnieniami obejmujący lata od 1727 do 1786, Częstochowa-Jasna Góra 2008.

Opracowania

Dunin-Wąsowicz A., *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku*. Warszawa 1994.
 Friedrich A., *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce, t. 2, Kraków 1904.*
 Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. struktury administracyjne*, Lublin 1996.
 Litak S., *Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej* Lublin 1994.
 Łopatkiewicz: *Osiemnastowieczne zabudowania paulińskiego folwarku w Długiem, „Studia Claromontana”, t. 16. 1996.*
 Muszyńska J., *Gospodarka dworska w dobrach biskupów krakowskich w połowie XVII wieku*, Kielce 2012,
 Szpak J., *Gospodarka folwarczna w dobrach paulinów pw. Św. Andrzeja Apostoła i św. Barbary w latach 1642-1864, „Echa Przeszości”, 2024, t. 25, nr 1.*

- Szpak J., *Klasztor paulinów w Topolnie w latach 1685-1818*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, 2023, t. 321, nr 2.
- Szpak J., *Podstawy ekonomiczne klasztoru paulinów w Wieluniu od końca XIV do początku XIX w.*, „Nasza Przeszłość”, 2022, t. 137.
- Szpak J., *Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 roku. Dzieje gospodarcze. Klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie*, Katowice 2020.
- Szpak J., *Sytuacja gospodarcza klasztoru paulinów w Łęczeszycach do 1819 roku*, „Nasza Przeszłość”, 2023, t. 140.
- Wyczański A., *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*, Warszawa 1960.
- Zbudniewek J., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przeszłość”, 31, 1969.
- Zbudniewek J., *Paulini wczoraj i dzisiaj*, „Studiach Claromontana”, t. 25, 2007.
- Zbudniewek J., *Wkład paulinów starowiejskich w kulturę ziemi przemyskiej*, „Studia Claromontana”, t. 16, 1996.

Netografia

<https://starawies.jezuici.pl>

JACEK ANTONI SZPAK – dr hab., pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jego zainteresowania dotyczą dziejów zakonu paulinów w Polsce, życia i działalności arystokracji polskiej w XIX w. oraz historii regionalnej (powiat lelowski województwa krakowskiego z czasów Rzeczypospolitej szlacheckiej, dzieje Żarek i gminy żareckiej). Najważniejsze publikacje: *Szkolnictwo początkowe w małym miasteczku od XV do XXI wieku. Na przykładzie Żarek, Żarki-Bielsko-Biała 2024*; *Księżnej Anny z Zamoyskich Sapieżyńny żywot pracowity. Działalność księżnej Anny w dobrach sapieżyńskich*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2024, t. 14, nr 2, s. 104-141; *Dzieje Żarek, Leśniowa i Przewodyszowic do 1870 r.*, Żarki-Bielsko-Biała 2023; *Sytuacja gospodarcza klasztoru paulinów w Łęczeszycach do 1819 roku*, „Nasza Przeszłość”, 2023, t. 140, s. 131-164; *Polska prowincja paulinów od XVII wieku do 1864 roku. Dzieje gospodarcze. Klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie*, Katowice 2020.